

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

Keila ja Harju-Madise kalmistute inventeerimine

Bakalaureusetöö

Üliõpilane: Pilleriin Tamm

III kursus

Juhendaja: Oliver Orro

TALLINN 2019

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. KALMISTUTE AJALUGU.....	5
2.KEILA JA HARJU-MADISE KIHELKONNA AJALUGU.....	9
2.1 Keila kihelkonna ajaloost.....	9
2.2 Harju-Madise kihelkonna ajalugu.....	10
3. KEILA KIRIKUAED.....	11
3.1 Ajalooline kujunemine.....	11
3.2 Olemasolev olukord.....	13
3.3 Iseloomulikud jooned.....	14
3.4 Eraldi kaistavad kultuurimälestised.....	14
3.5 Seni teostatud uuringud.....	18
3.6 Kalmistu piirdemüür.....	19
3.7 Ehitised kalmistul.....	19
4.KEILA VANA KALMISTU.....	20
4.1 Ajalooline kujunemine.....	20
4.2 Olemasolev olukord.....	21
4.3 Iseloomulikud jooned.....	22
4.4 Eraldi kaistavad kultuurimälestised.....	22
4.5 Seni teostatud uuringud.....	23
4.6 Kalmistu piirdemüür.....	23
4.7 Ehitised kalmistul.....	23
5. HARJU-MADISE KIRIKUAED.....	24
5.1 Ajalooline kujunemine.....	24
5.2 Olemasolev olukord.....	24
5.3 Iseloomulikud jooned.....	25
5.4 Eraldi kaistavad kultuurimälestised.....	25
5.5 Seni teostatud uuringud.....	27
5.6 Kalmistu piirdemüür.....	27
5.7 Ehitised kalmistul.....	28
6.HARJU-MADISE VANA KALMISTU.....	29
6.1 Ajalooline kujunemine.....	29
6.2 Olemasolev olukord.....	29

6.3 Iseloomulikud jooned.....	30
6.4 Seni teostatud uuringud.....	30
6.5 Kalmistu piirdemüür.....	30
6.6 Ehitised kalmistul.....	31
7. HARJU-MADISE UUS KALMISTU.....	32
7.1 Ajalooline kujunemine.....	32
7.2 Olemasolev olukord.....	32
7.3 Iseloomulikud jooned.....	33
7.4 Seni teostatud uuringud.....	33
7.5 Kalmistu piirdemüür.....	33
7.6 Ehitised kalmistul.....	34
8. KEILA KALMISTU ÜHE KVARTALI UURING JA VÕRDLUS VARASEMA UURINGUGA.....	35
8.1 Erinevused ülejäänud kirikuaias.....	44
9. KALMISTUTEGA KAASNEV PROBLEMAATIKA.....	49
9.1 Kasutatav kalmistu.....	49
9.1.1 Ruumi puuduse probleem.....	49
9.1.2 Hooldus probleem.....	50
9.2 Vähekasutatav kalmistu.....	50
9.2.1 Hooldusprobleem.....	50
9.3 Kasutusest kõrvale jäänud kalmistu.....	51
9.3.1 Hauatähiste probleem.....	51
9.3.2 Hooldus probleem.....	52
9.4 Erikalmistu.....	53
9.4.1 Hooldus probleem.....	53
KOKKUVÕTE.....	55
SUMMARY.....	56
KASUTATUD ALLIKAD.....	57
ILLUSTRATSIOONIDE NIMEKIRI.....	59
LISA.....	62

SISSEJUHATUS

Läbi aegade on inimesed matnud oma surnuid kindlatesse matmiskohtadesse. Selle vältel on muutunud matmiskombed ja -viisid, kuid sellest hoolimata on sunute haudu püütud märgistada, jättes sellega mälestuse kadunukesest. Matmispaigad annavad aimu inimkonna kultuuri arengust, mida on näha matmiskommetes, surnule kaasa pandud panustes ja enamjaolt inimsilmaga nähtavates hauatähistes. Inimkonna arenedes on jõutud kalmetest ja üksikhaudadesse matmisest tänapäevaste kalmistuteni. Need on eriti huvi pakkuvateks kultuuriajaloo uurijatele.

Käesoleva töö eesmärk on anda ülevaade Keila ja Harju-Madise kalmistutest, nende ajaloost ja inventeerida seal olevad hauatähised. Kahjuks teeb ajahammas hauatähiste kallal oma töö, kuigi enamik neist omavad ajaloolist, kultuuriloolist ja kunstiajaloolist väärtust. Hauatähiste ja piirete säilitamisel oleks abiks kalmistute senisest parem korrashoid ja matmiseks suletud kalmistute teadlik kujundamine mälestisparkideks, tänu millele säiliks nii mõndagi väärtuslikku. Kalmistukultuur on üheks osaks rahvakultuurist.

Kahjuks on ülevaade Eesti kalmistute ja seal leiduvate hauatähiste ning nende seisukorra kohta puudulik. Sellega seoses võiks seda valdkonda suuremal määral uurida ja arhiveerida.

Töö keskendub järgmistele teemadele:

- Kalmistute ajalugu
- Keila ja Harju-Madise kihelkonna ajalugu
- Keila kirikuaed
- Keila vana kalmistu
- Harju-Madise kirikuaed
- Harju Madise vana kalmistu
- Harju-Madise uus kalmistu
- Keila kalmistu ühe kvartali uuring ja võrdlus varasema uuringuga
- Kalmistutega kaasnev probleematika

1. KALMISTUTE AJALUGU

Eesti kalmistukultuuri mitmekesisus on tingitud erinevate kultuuri- ja võimuruumide kokkupuutest. Tähtsaks komponendiks kalmistute kujunemise juures on religioon, rahvastiku liikumine, looduslikud olud ja seadusandlus.

Eestlaste ristiusustamise alguseks võib pidada 12. sajandit, kuigi kokkupuuteid sellega oli ka varem. Selle tulemusel hakati 13. sajandil Eesti aladele looma kirikukihelkondi, mille keskmeks sai kihelkonnakirik. Kuna pühakodade vahelised vahemaad olid üsnagi suured, rajati vahepealsetele aladele väiksemaid kabeleid.¹ Kalmistutena hakati kasutama kirikuaedu. Enne seda maeti surnuid peamiselt külakalmistutele või looduslike pühapaikade lähedusse. Sinna jätkati ka matmist 13.—16. sajandil, samal ajal ka kirikuaedadesse mattes. Mittekristlikest matmistest on teateid ka 19. sajandist.² Selle põhjuseks võisid olla suured matusekulud (vajadus maksta kirikuõpetajale, kellamehele jne), kristlike traditsioonide mitteomaksvõtt või ka kirikuaia kaugus külast.

Kirikuaed oli Eesti aladel tähtsaim matmiskoht kuni 18. sajandi lõpuni.³ See oli kristliku traditsiooni järgi sellel ajal ainuvõimalik matmisviis. Kirikuaiast välja maeti kristliku traditsiooni järgi isikud, keda ei tohtinud pühitsetud mulda matta ja kelleks olid ennekõike ristimata lapsed (kuigi selles osas muutusid tõekspidamised ja tavad sajandite vältel korduvalt) ja enesetapjad. Kirikuaeda ei maetud üldjuhul ka hukatud kurjategijaid ja teiseusulisi (isikud, kes polnud kristlased). Kõrgemast seisusest inimesed maeti kirikusse, üldjuhul kirikupõranda alla, vahel ka selleks loodud hauakabelisse kiriku küljes, mida hiljem võis leida ka kirikuaias. Rootsi kirikuseadusega 1692. aastast oli väljaspoole kirikuaeda matmine keelatud.⁴

Kirikusse ja kirikuaeda matmine keelustati 1772. aastal Vene keisrinna Katariina II seadusega. Hauakambrid pidi kinni müüritama ja perekondadel oli võimalus oma surnud esivanemad mujale matta. Seaduse tekke põhjuseks võis olla suur rahvararvu tõus ja sanitaarprobleemid.⁵ Selle tulemusena tekkisid Eesti aladele kirikuaedadest ja asulapiiridest väljaspool kihelkonnakamistud. Eesti- ja Liivimaa kubemangud võtsid vastu määrused teineteisest sõltumata. Sellest tulenevalt on näha määrustes sisulisi erinevusi ning nende täitmine on ühes kubemangus karmim kui teises.

¹ V. Salo,; O. Sild, Lühike Eesti kirikulugu. Tartu: [s.n.], 1995, lk 15.

² S. Seeland, Pärnu-Jaagupi kihelkonna kirikulugu. Pärnu-Jaagupi: 2000, lk 228.

³ T. Pae, Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused. Magistritöö. Tartu Ülikooli loodusteaduskond, Eesti Teadusinfosüsteem, 2002, lk 14.

⁴ J. Eelnurme, Paide Püha-Risti koguduse minevik. Paide kiriku 150-aasta juubeli väljaanne. Paide: A. Seidelberg, 1936, lk 19.

⁵ T. Pae, Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused, lk 106.

Korraldused Liivimaa kubermanguvalitsuses olid konkreetsed ja nõuti kohest kirikuaedadesse ja kirikutesse matmise lõpetamist.

Leebemad määrused olid Eesti kubermangus, kus keelati matta kirikutesse, kuid väljaspool linnu oli endiselt luba matta kirikuaeda. 6

Matmispaikadena on tänaseni kasutusel mõned kirikuaiad nagu näiteks Ambla, Kivi-Vigala, Järva-Peetri ja käesolevas töös vaadeldav Keila jt. Üldiselt maeti kirikuaedadesse edasi kõrgemast seisusest inimesi – mõisnikke, vaimulikke ja mõnel pool veidi ka lihtrahvast. Erandjuhtudel maetakse ka sellistesse kirikuaedadesse, kus tavaliselt matmisi tänapäeval enam ei toimu ja seda tavaliselt koguduse vaimuliku matusega seoses. Samas on olnud ka kirikusse matmise keelu osas vähemalt kaks erandit- 1846. aastal maeti admiral Adam Johann von Krusenstern tsaar Nikolai I eriloaga Tallinna Toomkirikusse, 1919. aastal iseseisva Eesti ajal maeti Tallinna Issanda Muutmise Peakirikusse esimese Eesti Apostliku-Õigeusu Kiriku piiskop Platon.

Kihelkonnakirikutele lisaks olid veel abikirikud surnuaedadega. Paljud tekkisid just saartele ja rannikualadele, kus kihelkonnakirik oli liiga kaugel: Kihnu, Naissaare, Prangli. Teiseks põhjuseks nende tekkele võis olla, et kihelkonnakirik jäi kogudusele liiga väikseks ning kirikuliste äramahutamiseks oli vaja ehitata abikirik, nagu seda on Pindi kirik Rõuge kihelkonnas.

Peale katoliiklike, hiljem luterlike kihelkonnakalmistute ja luterlike abikirikutega seonduvate kalmistute, oli ka muude konfessioonide kalmistuid. Kalmistutüüpide seas on arvukuselt teisel kohal õigeusu kalmistud. Need levisid Eesti aladel pärast Põhjasõda, kui Eesti läks Vene tsaaririigi koosseisu. Kindlustatud oli luterliku kiriku senine positsioon, kuid täielik tegevusvabadus oli õigeuskirikul. Õigeusklike arv kasvas, eriti Vene sõjaväelaste arvelt ja sellega kaasnes vajadus ortodoksi kirikute järele. Selle tulemusel võeti üle Rootsi väeosade kirikuid ja muudeti need õigeusu pühakodadeks. Tekkis palju uusi kirikud Tallinnasse, Pärnusse, Narva, Kuresaarde, Räpinasse, Paldiskisse ja Värskasse.⁷ Paljudes piirkondades, kus polnud õigeusu kirikut, võidi õigeusklikke matta ka mõne teise konfessiooni kalmistule. Eraldi tüübina on ortodoksi kalmistutest eristatavad setude kalmistud, kus levis õigeusk juba 10.—13. sajandi paiku.

1845.—1848. aastatel toimus Liivimaal suur talupoegade üleminek õigeusku sotsiaalmajanduslikel põhjustel. Seda teatakse kui usuvahetusliikumist.⁸ Eestimaa kubermangus algas usuvahetus 1883. aastal märksa tagasihoidlikumalt. Läänemaal oli usuvahetajate arv kõige suurem, 1897. aastaks oli

6 *Ibid.*, lk 107.

7 Patriarh Aleksius II, Õigeusk Eestimaal. Tallinn: Revelex, 2009, lk 114—115.

8 J. Gnadenteich, Kodumaa kirikulugu. Tallinn: Logos, 1995, lk 90.

13,2% elanikest läinud üle õgeusku.⁹ Inimesi, kes olid usku vahetanud, ei olnud lubatud matta luterlikele kalmistutele ja sellega seoses tekkis palju eestlaste ortodoksi surnuaedu.¹⁰

Surnuaiad olid rajatud kirikutest eemale ja kirikuaedadesse maeti vaid preestreid ning austatud koguduseliikmeid.¹¹

Vanausulistel, kes 17. sajandi lõpus olid Vene ortodoksse rigikiriku poolt tagakiusatud ja rändasid Peipsi läänekaldale, olid eraldi kalmistud.¹² Veel asusid vanausulised Alutaguse ümbrusesse. Hiljem, kui inimesed rändasid rohkem, rajati vanausulite kalmistuid ka linnadesse (Tallinn, Pärnu, Narva). Liikmeskonna vähesuse tõttu on need kalmistud küllaltki väikesed.

Vabakoguduslikud liikumised, mis hakkasid levima Eesti aladel 19. lõpul ja 20. sajandi alguses, olid huvitatud oma kalmistute loomisest. Enamjaolt olid kalmistute rajajateks baptistid. Vabakoguduslikke kalmistuid on Eesti teada 12. Enamasti on need üks osa suuremast linnakalmistust.¹³ Nende kalmistute rajamise põhjuseks võis olla vabakogudusse kuuluvate inimeste matmise keeld luterlikele kalmistutele.

Tallinnasse tekkis juudi kogudus 19. sajandil. Juudi kalmistuid või kalmistuosi on asunud kümnes Eesti linnas: Tallinnas, Tartus, Narvas, Valgas, Võrus, Viljandis, Pärnus jne. Samuti oli ka moslemi kogukonnal omad surnuaiad peamiselt ühe osana suuremast kalmistust. Need asusid Tallinnas, Tartus, Võrus, Pärnus ja Narvas. ¹⁴

Lisaks usulisele jaotusega kalmistutele, võisid kalmistud olla ka seotud mõne kindla rahvusega. Sellist tüüpi kalmistuid on leida Lääne-Eestis ja saartel rootslaste kalmistutena.

Eraldi grupina on eristatavad linnakalmistud, kuhu kuuluvad linnades paiknevad kalmistud, mis on enamjaolt jagatud mitme usugrupi vahel. Sealjuures olid need ka linnades, mis polnud kihelkonnakeskused, nagu selleks olid Narva, Võru, Kuresaare, Haapsalu ja Tallinn. Kihelkonnakeskusteks olevad linnad olid Tartu, Pärnu, Viljandi ja Rakvere. Seal asusid maarahva kalmistud ning eraldi ka linnakoguduste kalmistud.¹⁵ 20. sajandil hoogustus linnakalmistute rajamine seoses tööstuse arenguga ja linnade kasvamisega. Peamiselt oli tegemist luterlaste ja

⁹ V. Salo.; O. Sild., Lühike Eesti kirikulugu, lk 117.

¹⁰ T. Pae, Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused, lk 15.

¹¹ *Ibid.*, lk 33.

¹² Patriarh Aleksius II. Õigeusk Eestimaal, lk 114—115.

¹³ T. Pae, Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused, lk 40.

¹⁴ *Ibid.*, lk 29.

¹⁵ *Ibid.*, lk 42.

õigeusklike kalmistutega.

18. sajandi viimase veerandil jõustunud seaduste tõttu tekkis Eesti kalmistumaastikule ka erakalmistuid, mille peamisteks rajajateks olid rikkamad mõisnikud. Nende eeskujul hakkasid 19. sajandil ka eestlased endale perekonnakalmistuid rajama. Teine periood erakalmistute rajamises oli 1930. aastatel.

Baltisakslaste perekonnakalmistud olid seotud kindla mõisa või perekonnaga, nii olid ka eestlaste erakalmistud seotud kindla majapidamise või suguseltsiga, asudes taludele suhteliselt lähedal.¹⁶ Eestis on 24 perekonnakalmistut, millest praegu on pooled kasutusel.¹⁷ Nende rajamise põhjuseks võib pidada prestiiži ja talu jõukust, avaliku kalmistu liiga suurt kaugust ja samas ka soovi baltisakslaste kombeid järgida.

Eestis leidub ka erilisi kalmistud. Nendeks on näiteks väikesaartel asuvad surnuaiad ning pidalitõbiliste matmispaigad Saaremaal Viidumäel. Hulgaliselt on Eestis ka sõjahaudu ja -kalmistuid.

Linnastumise, uute koguduste tekke ja surnuaedade rajamisega hakkas kihelkondlik struktuur vaikselt hajuma. 1925. aastal võeti Riigikogu poolt vastu "Matmispaikade seadus". Sellega kuulutati kõik kalmistud avalikeks ja neisse võis matta hoolimata usust. Selle tulemusel kaotasid kalmistud ajas oma religioonispetsiifilisuse. Siiski on paljudel kalmistutel tänaseni näha eri piirkondi, kuhu on maetud erinevat usku inimesed. Ühe esimese ilmaliku kalmistuna rajati 1930. aastal Tallinna Metsakalmistu – sinnagi on läbi aegade mõningaid inimesi maetud ka kiriklikult, kuid kalmistul ega ühelgi selle osal ei ole otsest seost ühegi kindla usulise grupiga. 18

16 T. Pae, Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused, lk 20.

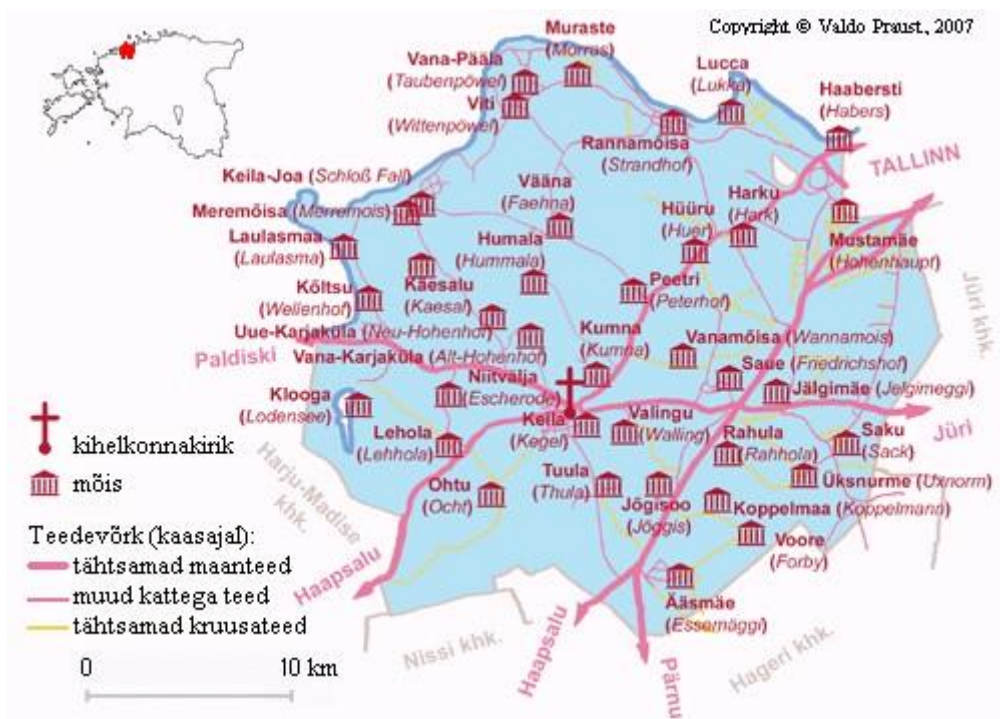
17 T. Pae, Baltisakslaste perekonnakalmistud Eestis. — Looduskaitsealaseid töid VII. Toim J. Eilart, J. Pärn, T. Nuum. Tartu: Tartu Üliõpilaste Looduskaitsering, 2003, lk 111.

18 Matmispaikade seadus. – Riigi Teataja 171\172, 1925, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=AKriigiteataja19251106.2.6>, lk 86.

2. KEILA JA HARJU-MADISE KIHELKONNA AJALUGU

2.1 Keila kihelkonna ajaloost

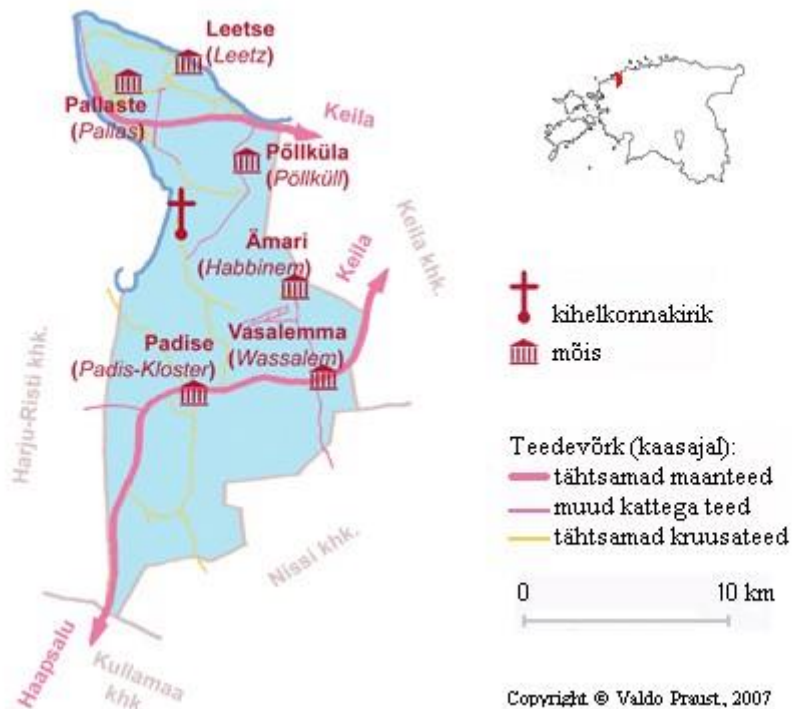
Keila kihelkond asub Harjumaal ja selle ala hõlmab tänapäevast Keila ja Harku valda, suurt osa Saue valda, osakest Saku ja Vasalemma vallast ning Keila ja Saue linnaala. Selle hulka kuulus veel suur osa praegusest Nõmme linnaosast. Keila ala kuulus 13. sajandi alguses Revala maakonna Vomentakæ kihelkonda. Kirikukihelkond oli asutatud pärast Põhja-Eesti ristiusustamist. Lääneosast eraldati omaette kihelkondadeks Harju-Madise ja Nissi. Keila vasallilinnus rajati arvatavasti 14. sajandil. Keila kihelkonnas elas rannikualadel (Kloogas ja Murastes) rootslasi. Ümberkaudsete maavalduste keskused olid Harku, mida oli ajalooallikas mainitud 1371. aastal, ja Keila ordumõis. 1710. aastal sõlmiti Harkus Tallinna ja Eestimaa Venemaa vägedele alistumise leping. 1860. aastal hakkas laialdaselt arenema muusikaelu. 1888. aastal peeti esimene Harjumaa laulupidu. 1870. aastal valmis Peterburi-Tallinn-Paldiski raudteeliin, mis mõjutas edaspidi kogu kihelkonna asustuspilti. 1876. aastal loodi Saku õllevabrik. 19. sajandi lõpuks said Kloogaranna ja Rannamõisa suvituskohtadeks. 1912.–1918. aastatel oli Keila kihelkonna alal suur osa Peeter Suure merekindlustest. Kihelkonna aladel on paiknenud hulk jõukaid mõisu – Saku, Klooga, Harku, Väana, Keila-Joa, Muraste jmt. 19

1. Keila kihelkonna kaart, autor Valdo Praust

102.2 Harju-Madise kihelkonna ajalugu

Harju-Madise kihelkond on Harjumaal ja selle ala hõlmab tänapäevase Padise ja Keila valla alasid. 13. sajandi alguses kuulus Harju-Madise kihelkond Revala maakonda Vomentakæ kihelkonda. 13. sajandi II poolel loodi kirikukihelkond. Ajalooallikas on seda Lodenrode nime all esimest korda mainitud 1343.aastal. Seal asus osa Lode suguvõsa maavaldustest. Aastail 1305.–1317. ehitati sinna Padise klooster. 1638. aastal eraldati Harju-Madise kihelkonnast Risti kihelkond. 1710.–1870. aastatel kuulus Risti kihelkond uuesti Harju-Madise kihelkonda. Praegune 1764. aastal ehitatud Harju-Madise kirik on rajatud keskaegse kiriku vundamendile. Kiriku tornis oli tegutsev majakas. 1718. aastal ehitati laevastiku tugipunkt Rogerwiek, mille asemele on tekkinud praegune Paldiski, mis sai linnaks 1783. aastal. Nõukogude ajal oli Paldiski suletud sõjaväelinn ja ülejäänud Eestist ära lõigatud, range piiritsioon ja Nõukogude sõjaväe kohalolu mõjutas elu kogu Harju-Madise kihelkonnas, eriti rannikualadel. 20

2. Harju-Madise kihelkond, autor Valdo Praust

3. KEILA KIRIKUAED

3.1 Ajalooline kujunemine

14. sajandi teist poolt võib pidada praeguse Keila kiriku tekke alguseks, kuigi algne puukirik oli arvatavasti ehitatud 1224.–1232. aastatel. Oma praeguse ilme on kirik saanud 15.–16. sajandil. Neljatahulise läänetorni sai kirik 16. sajandil, see sai teravatipulise kiivri 1851. aastal.

Kalmistu on kirikuga samavanune, kuid eestlaste matuseid võis seal toimuda alles 16.–17. sajandil. Siis ilmuvad Eesti kalmistutele kõrged Malta risti kujulised paeristid ning ratasristid, mis saavad Eestis nimeks talupojaristid.²¹

Kompositsiooniliselt on Keila kirikuaias näha seisuslikku vahetegemist. Kalmistu põhjaküljel olevad hauaplaadid on kuulunud koguduse lihtliikmetele ja Eesti talupoegadele. Lõunaosa on mõeldud mõisnikele ja kirikuõpetajate perekondadele. 1734. aastal ehitati kiriku juurde kabel nelja hauakambriga. Lõunapoolne osa pidi olema kirikuõpetajate matmispaigaks, järgmine aadlikele, kolmas kodanikele ja neljas talunikele. Arvatavasti maeti lõunapoolsesse ossa ka talupoegi, kuid peagi tuli kirikutesse matmise keeld. Selle tulemusel võtsid aadlikud kalmistu päikesepoolseima osa. 19. sajandil maeti talupoegade kalmistu osale ka jõukamaid inimesi, ent talupegi hakati nende poolele matma alles pärast esimest maailmasõda. Seisuslikku erinevust näitab ka säilinud hauakabelite olemasolu, millest aadlikele kuuluvad asetsevad ida- ja lõunaosas. Ehituskunstiliselt esitavad need ajaloolist arengujoont, klassitsismi perioodist kuni historitsistliku ekletikani. Vana-Kreeka templi arhitektuuri eeskujudel on kavandatud Väana mõisnike von Staekelbergide kabel. Eriti silmapaistvad on veel kaks historitsistlikku, neogooti stiili esindavat grottkabelit. Need annavad oma ehitusdetailide rikkusega kalmistule huvitava mulje. Eriti detailne on kalmistu idaosas paiknev Vasalemma marmorist neogooti fassaadiga von Meyendorffide, nimetuselt ka Ohtu mõisa kabel. Ohtu mõisnikel on olnud Keila kalmistul ka teine, vanem kabel, mille olukord ei ole kiita, kuid konserveeriva katusega on selle olukord stabiliseeritud.²²

Kirikust lõuna pool asub Ääsmäe mõisnike von Glasenappide neogooti stiilis keldrikabel. Selle klassitsistlikus fassaadis on kasutatud 15. sajandist pärinevat gooti portaali. Portaalis paikneb renessanssuks. Kalmistul on esindatud ka talupoeglikumat laadi kabeliehitise näiteid. Nendeks on kolm ristkülikukujulise põhiplaani ja viilkatusega, kalmistu piirdemüüris paiknevat kabelit. Kalmistu peavärvast vasakule poole jäävat kabelit kasutati surnukuurina. Põhjapiirdes paiknevad

²¹ Keila kiriku kalmistu ja ettepanekud korrastamiseks. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-169, kd I, lk 3.

²² *Ibid.*, lk 11.

kaks osaliselt lagunenu kabelit. 23

Idapoolse kabeli katus põles ära 15. sajandil, mis hiljem taastati. Neis hoitakse haudadelt eemaldatud hauatähiseid ja metallipiirete osi. Põlenud katusega kabelit kasutati kiriku küttepuude hoidmiseks.

Vanim tähistatud ja dateeritud haud asub hauaplaadina kirikus kantsli all põrandas. Sellel on säilinud aastaarv ANNO 1587. Kiriku põrandas on ka teisigi hauaplaate, kuid nendel on tekst kulunud seoses kirikuliste kõndimisega. Ajaliselt järgmise kindlalt dateeritava vana tähise leiame kalmistult ühelt ratasristilt aastaarvuga 1649. Sellele järgnevalt on sajandipikkune vahe. Aastaist 1677.– 1802. pole peaaegu ühtki hauatähist säilinud. Leida on ainult aadlike kalmistuosas Keila pastori Otto Reinhold von Holts seeniori hauasammas daatumiga 1785. Arvatavasti jäi selline vahe sisse segaste aegade tõttu, mil katk, näljahäda ja Põhjasõda nõudsid palju ohvreid. Surnuid maeti siis sageli ühishaudadesse ja kohtadesse, kust nad leiti. Nende üksikute inimeste hauatähised, kes siiski maeti kirikuaeda, on hävinud. Arvestades talupoegade järsku vaesumist 18. sajandil olid need vähemasti talupoegade kalmistuosas oletatavasti ka üsna tagasihoidlikud. Osaliselt on seletatav 17. sajandi lõpu ja 18. sajandi hauatähiste vähesus ka Keila kirikuaia intensiivse kasutamise ja sellega seoses ka aktiivse vanade haudade ülematmisega 19.– 20. sajandi alguses.²⁴

19. sajandi alguseks oli Keila kirikukalmistu kitsaks jäänud ja nii rajati 1823. aastal Haapsalu ja Paldiski maanteed vahelisele alale uus kalmistu, mis 1950ndail linnale jalgu jäi ja likvideeriti (kujundati pargiks). Sarnane saatus tabas samal ajal ka mitmeid teisi Eesti kalmistuid.

Kahjuks ei säilinud sellest muud kui üks ratasrist. 1979. aastal tehtud ülevaatusel leiti veel kolm hauaplaati, millest ühte kasutati prügiurni alusena, teine oli Hallikoti kõrtsmiku paerist ja lisaks veel üks obeliskikujuline hauasammas.²⁵

Kokkuvõtteks võib öelda, et Keila kirikuaed on üks kõige järjepidevamalt kasutusel olnud kalmistuid Eestis. Keila kirikuaiast on leida hauatähiseid alates 1649. aastast kuni 21. sajandi alguseni. Selle aja jooksul oli matmine toimunud suuremate või väiksemate vahedega.²⁶

3.2 Olemasolev olukord

²³ *Ibid.*, lk 11.

²⁴ *Ibid.*, lk 13.

²⁵ *Ibid.*, lk 13.

²⁶ *Ibid.*, lk 13.

Olemasolev olukord on rahuldav. Osalist korrastust vajaksid seal olevad vanad kabelid. Säilinud on 17. sajandi rõngasriste, millest on alles kuus (olukord on rahuldav), neist neli oma algsel asukohal, kaks kiriku eeskojas.

Kirikuaia lääneküljel olev värav on heas korras. Kalmistu lääne- ja lõunaküljel asuv paekividest müür on pealt kaetud paeplaatidega, mis on kohati lagunened ja vajaksid väljavahetamist. Lõunakülje idaotsas asuv värav on heas korras. Idaküljel olev müüripõhi on nähtav, kuid pole enam näha väravakohta. Põhjakülje idaosas on näha müüripõhi, mille läänepoolseim osa sarnaneb läänenurga müürile.

Kalmistul leidub palju erineva tegumoega sepisaedu, mis on peamiselt kirikuaia edelaküljel. Kalmistu osa aedu kahjustada saanud ja vajaksid korrastustööd. Toon välja mõned sepisaiad, mis rohkem silma jäid.

3. Detailirohked sepisaiad

4. Tagasihoidlikumad sepisaiad

5. Madalad sepiasiad

Kalmistul on haljastust puude ja põõsaste näol. Puudena kohtab seal kuuski, mände, elupuid, vahtraid ja palju muud. Põõsastena leiab sireleid jmt.

14

3.3 Iseloomulikud jooned

Kirikuaed asub linna sees, olles sellega tähtsaks osaks linnapildis. Seal asub kuus säilinud vana kabelit. Seal on 17. sajandi rõngasriste, millest on alles 6.

3.4 Eraldi kaisdavad kultuurimälestised

- Keila kirik, 14.– 19. sajand: mälestise registri nr 2749

6. Vaade Keila kiriku läänetornile, autor Mart Viljus

- Keila kirikuaia piirdemüür väravatega, 14.– 19. sajand: mälestiseregistri number 2751

14

7. Keila kirikuaia piirdemüür väravatega, 14.— 19.saj.

- Keila kirikuaia Vääna mõisa kabel, 19. saj: mälestise registri number 2752

8. Keila kirikuaia Vääna mõisa kabel, 19.saj.

- Keila kirikuaia Ohtu mõisa kabel, 19.sajand: mälestise registri number 2753

9. Keila kirikuaia Ohtu mõisa kabel , 19.saj.

- Keila kirikuaia kabel 3, 19, saj: mälestise registri number 2754

10. Keila kirikuaia kabel 3, 19.saj.

- Keila kirikuaia kabel 4, 19 saj: mälestise registri number 2755

11. Keila kirikuaia kabel 4, 19.saj.

- Keila kirikuaia kabel 5, 19 saj: mälestise registri number 2756

12. Keila kirikuaia kabel 5, 19 saj.

- Keila kirikuaia kabel 6, 19 saj: mälestise registri number 2757

13. Keila kirikuaia kabel 6, 19 saj.

3.5 Seni teostatud uuringud

Keila kiriku kalmistu ja ettepanekud korrastamiseks köide I sisaldab ülevaadet Keila ajaloost ja seal tehtud korrastustöödest.²⁷

Fotode nimekiri ja fotod köide II sisaldab fotomaterjali.²⁸

Keila kirikuaia inventariseerimine köide I sisaldab infot Keilakirikuaia ajaloost ja seal 1978. Aastal tehtud inventeerimisest.²⁹

Harju rajooni kalmistud köide II sisaldab üldist infot Harju piirkonna kalmistutest.³⁰

Eesti rõngasristid uurimustöö kokkuvõte köide I sisaldab infot Eestis olevadest rõngasristidest.³¹

Eesti rõngasristid uurimustöö kokkuvõte köide II sisaldab infot Eestis olevadest rõngasristidest. ³²

3.6 Kalmistu piirdemüür

Kalmistu peavärv on olnud algselt paekivist laotud kahe ümarkaarse värava-avaga, millest üks oli sõidu- ja teine jalgvärv. Praeguseni säilinud värava annetas kirikule 1845. aastal toleleagse Klooga mõisa omanik Johann von Klugen. Kirikuaia neogooti stiilis kujundatud monumentaalne malmvärav on üks kõige ilusamaid ja kvaliteetsemaid malmivalukunsti näiteid Eestis. Kolme meetri kõrgusel malmpostide tipus olevad kiivrid on tänaseks üsnagi heas korras. Veel on kirikuaia

²⁷ Keila kiriku kalmistu ja ettepanekud korrastamiseks. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-169, kd I.

²⁸ Fotode nimekiri ja fotod. 1979. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-170, kd II.

²⁹ Keila kirikuaia inventariseerimine. 1978. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-285, kd I.

³⁰ Harju rajooni kalmistud. 1981. Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-657, kd II.

³¹ Eesti rõngasristid uurimustöö kokkuvõte. 1983. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-1134, kd I.

³² Eesti rõngasristid uurimustöö kokkuvõte. 1983. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-11365, kd II.

piirdemüüris kolm väiksemat väravat, millest lõunapiirde asuvad on suhteliselt hästi säilinud. Idapoolsed olid tahatud Vasalemma marmorist postidega sepisväravad, mis ei ole säilinud. Kivist väravapostidel on sepiristikesed. Piirdemüüri kagunurgas on säilinud kolmanda värava postide jäänused. Seda väravat on kasutatud juurdepääsuks kalmistu idaosas olevatele kabelitele. Lõunapoolse piirde keskosas on väike sepisvärav. Piirde põhjaosas on säilinud väravaava, kus võis paikneda eelmisega sarnanev sepisvärav.³³

3.7 Ehitised kalmistul

- Keila kirik, 14.-19. sajand
- Keila kirikuaia Vääna mõisa kabel, 19. sajand
- Keila kirikuaia Ohtu mõisa kabel, 19. sajand
- Keila kirikuaia kabel 3, 19., sajand
- Keila kirikuaia kabel 4, 19. sajand
- Keila kirikuaia kabel 5, 19. sajand
- Keila kirikuaia kabel 6, 19. sajand

194. KEILA VANA KALMISTU

4.1 Ajalooline kujunemine

Keila Mihkli kirikuaia kalmistu jäi kitsaks ja nii tehti 1823. aastal Haapsalu ja Paldiski maantee vahelisele alale, kus asusid mõisa põllumaad, uus surnuaed. Kalmistut laiendati 1849. ja 1872. aastal. Surnuaia kogupindala oli selleks ajaks 4,134 ha.³⁴ Avamisel toodi kiriku juurest uuele kalmistule rootsiaegne paekivist ratasrist kirjaga: "KODDA ASSEME ANDRES VON HIER 1677". Rist on säilinud tänaseni. See on umbes 160 cm kõrgune, tüüpiline keskse rombi ja rõngast välja ulatuvate kolmenäsaliste otstega.³⁵

Kalmistut piirab maakividest ja paest tehtud madal aed. Üks kalmistu sissepääs oli kirikumehe õlgkatusega rehielamu juures, kus nüüdisajal asub II maailmasõjas hukkunute mälestuskivi. Kiriku kartulikeldrist on alles kiviküngas, mis on mälestusmärgist paarkümmend meetrit põhja pool. Mälestusmärgi ja tänase Keskväljaku vahele jääval alal olid kartuli- ja aiamaad. Veel asus seal kaupmees Nahki kauplus ja väikene saun. Tänapäeval on seal kastaniallee.

Kalmistu heakorruga oli probleeme juba alates 1930. aastate lõpust. 1938. aastal kirikutegelaste algatusel kalmistut korrastati. Raiuti maha üleliigsed põõsad, mis olid haudadele kasvanud ja istutati

³³ Keila kiriku kalmistu ja ettepanekud korrastamiseks. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-169, kd I, lk 10.

³⁴ Keila. Keila Keskpark. Ajalooline kalmistu. Uuring. 2006. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-6442, lk 2.

³⁵ Keila. Keila kalmistu. Keila Keskparki muinsuskaitse eritingimused parki heakorrastamise projekti koostamiseks. 2008. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-8162, lk 2.

sirelihekk Haapsalu maantee poolsesse ossa. 36

Keila kirikumõisale kuulunud kalmistu riigistati 1919 ning tagastati EELK Keila kogudusele 1934 aastal. 1940 riigistati kalmistu taas. Kolm aastat hiljem, Saksa okupatsiooni ajal, tagastati taas kogudusele.³⁷ Paldiski maantee kaks asunud endise kõstrimaja põlengus 1944. aastal hävisid surnuaia paberid ja dokumendid. Sellest tingitult on raske hauakohti kindlaks teha. Samal ajal taastatud pastoraadihoone on praegune Mihkli kiriku kantselei. Kalmistu sai juba täis enne Teist maailmasõda. Mõningad matused toimusid veel 1946. aastal ja paar aastat ka pärast seda.³⁸ Taasriigistamine toimus 1949—1950.³⁹ Matmine sinna lõpetati 1950. aastal. Sellele järgnevad matused toimusid juba 1927. aastal avatud Karjaküla kalmistule ja 1928. aastal avatud Korvi surnuaeda.

Kalmistu jäi taas hooldamata ja kasvas võsasse. Seal toimusid 1950ndate ja 1960ndate alguses soojematel suvepäevadel joomapeod. Mahajäetust süvendas ja kiirendas asjaolu, et kalmistul oli üsna palju baltisakslaste haudu, mida pärast 1939. aasta *Umsiedlung*'it enam keegi ei korrastanud.

1965. aastal võeti Harju rajooni ja Keila linna TSN Täitekomitees vastu otsus muuta kalmistu pargiks. Toimus ainult üks ümbermatmine. 1965. aasta oktoobriks valmis „Keila linna pargi planeerimise ja haljastamise projekt”. Metallist hauapiirded ja ristid veeti utili. Ilusaid ristikive kasutati pargi kaunistamiseks. 1918. aastal sai kalmistust Keila lahingus langenud punategelase Alice Tisleri nimeline park. 1968. aastal pandi pargi keskele A. Tisleri büst.

Keila lahingu monument püstitati juba 1959. aastal näoga vastu keskväljakut.⁴⁰ 1966. a kalmistu tasandati ja kujundati pargiks. Taasiseseisvumisel loovutas EELK Konsistoorium kalmistu ala riigile.⁴¹ 1988. aastal avati mälestuskivi Keila muusikaseltsi algataja Jakob Maabergi haual (selle kunagine asukoht määrti umbkaudselt, eakate kohalike elanike mälestustele tuginedes). Taasiseseisvumise järel nimetati park ümber Keskpargiks. A. Tisleri büst on tänapäeval hoiul Harjumaa Muuseumis ja nõukogudeaegne Keila lahingu monument lammutati Eesti taasiseseisvumise järel ning veeti laiali. 1991. aasta 14. juuni paigutas Keila Muinsuskaitse Selts vana surnuaia jaamapoolsele künkale kivist rõngasristi kõigi sinna maetud mälestuseks.⁴²

36Keila. Keila Keskpark. Ajalooline kalmistu, lk 2.

37Keila. Keila kalmistu. Keila Keskpargi muinsuskaitse eritingimused pargi heakorrastamise projekti koostamiseks, lk 2.

38Keila. Keila Keskpark. Ajalooline kalmistu, lk 2.

39Keila. Keila kalmistu. Keila Keskpargi muinsuskaitse eritingimused pargi heakorrastamise projekti koostamiseks, lk 2.

40Keila. Keila Keskpark. Ajalooline kalmistu, lk 2.

41Keila. Keila kalmistu. Keila Keskpargi muinsuskaitse eritingimused pargi heakorrastamise projekti koostamiseks, lk 2.

42Keila. Keila Keskpark. Ajalooline kalmistu, lk 2.

4.2 Olemasolev olukord

Keila keskpargi olukord on hetkeseisuga halb, aga seda seetõttu kuna seal toimuvad korrastustööd Keila keskpargi heakorrastamise ehitusprojekti alusel, mille muinsuskaitseamet kooskõlastas 29.08.2018. Sellest olenevalt ei ole park hästi läbitav, sest tee pind on kooritud. Mõneskohas on suured pinnase hunnikud. Haljastusena leidub seal puid ja põõsaid, mis korrastustööde käigus asendatakse uute taimetega.

Tööde käigus muudetakse park väikevormide, haljastuse, valgustuse ja betoonkivi kattega teedega inimsõbralikumaks. korrastatakse ka piirdemüüri.

Pargi edelanurgas asub Eesti Energia kõrgepinge alajaam, mis on iseenesest huvitav postmodernistlik väikeehitis, ent ei ole enam kõige paremas korras. Edelaossa paigutati 1960. aastal kogukas veetorn. Selle rajamisel kahjustati hulgaliselt haudu, inimsäilmed maeti samasse kohta tagasi. Veetorn pole enam kasutusel.

4.3 Iseloomulikud jooned

Küllaldane haljastus. Pargis leidub mitmeid puuliike: lehis, elupuu, pärn, kask, kastan ja muud. Leidub ka sireleid ja teisi põõsaid. Pargist läheb läbi kastani allée. Pargis on läbivad teed, millest osade ääres on lillepeenrad ja pingid.

4.4 Eraldi kaidstavad kultuurimälestised

- 23. veebruaril 1988. aastal püstitatud Keila lahingu mälestuskivi, ajaloomälestise reg nr 8. Mälestuskivi tähistab Esimeses maailmasõjas hukkunute ühishauda.

14. Jakob Maabergi mälestuskivi kalmistu keskosas, autor Silja Konsa

- 5. septembril 2005. aastal Teises maailmasõjas hukkunutele avatud mälestuskivi,

ajaloomälestise reg nr 9. Mälestuskivi tähistab Teises maailmasõjas hukkunute ühishauda.

15. Mälestuskivi, autor Silja Konsa

4.5 Seni teostatud uuringud

Harju rajooni kalmistud kõiide II sisaldab üldist infot Harju piirkonna kalmistutest.⁴³

Keila Keskparki muinsuskaitse eritingimused pargi heakorrastamise projekti koostamiseks sisaldab infot pargi ajaloost.⁴⁴

Keila Keskpark-Ajalooline kalmistu 2006. Aasta uuring sisaldab pargi ajalugu.⁴⁵

4.6 Kalmistu piirdemüür

Keskparki piirab paekivist aed, mida on kümekond aastat tagasi uuendatud, sest see oli kahjustada saanud teetööde käigus. Algset aeda on vähesel määral säilinud pargi lääne- ja põhjaküljel.

4.7 Ehitised kalmistul

- Pargi edelanurgas asub Eesti Energia kõrgepinge alajaam.
- Edelaosas 1960. aastal rajatud veetorn.

⁴³ Harju rajooni kalmistud. 1981. Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-657, kd II.

⁴⁴ Keila. Keila kalmistu. Keila Keskparki muinsuskaitse eritingimused pargi heakorrastamise projekti koostamiseks. 2008. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-8162.

⁴⁵ Keila. Keila Keskpark. Ajalooline kalmistu. Uuring. 2006. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-6442.

5. HARJU-MADISE KIRIKUAED

5.1 Ajalooline kujunemine

Harju-Madise kirik koos seda ümbritseva kalmistuga asub Pakri lahe ääres lamedal paesel kõrgendikul Ranna külas. 13. sajandil lõpus kuulus see maa vasallile H. Ledele, kellel oli mõnedel andmetel sinna plaanis rajada Lodenrodsi linn, mida mainiti 1343. aastal. Hilisemale Paldiskile nii lähedase linna rajamisest ei tulnud aga asja.⁴⁶ 13. sajandil ehitatud esimese puidust kiriku kohale rajati esimene kivist kirik 15. sajandi lõpus Padise kloostri poolt. 1622. aastal kujunes Harju-Madise kabel ja kirikuaed Thomas von Rammi suguvõsa liikmete perekonnakirikuks ja matusepaigaks.⁴⁷ Pragu seisev Madise kirik on rajatud 1765.—1773. aastail keskaegse kiriku müüridele.⁴⁸ Kiriku torn on rajatud 1757. aastal ja kasutatud seda hea asukoha tõttu ka majakana.⁴⁹ Kirik koos kabeliga on vabariikliku tähtsusega arhitektuurimälestisena riikliku kaitse all.

Kahjuks ei ole leida enam 19. sajandist varajasemaid haudu, mis on arvatavasti hävinud uute haudade tekkega. On leida mõningaid haudu 20. sajandi algusaastailt. Hauatähiste osalt on säilinud paremini kalmistu põhjapoolne osa.⁵⁰

17. sajandi teisel poolel töötas Madisel Rootsi päritolu kirikuõpetaja Johann Forselius, kes oli 1638.-1641. aastail olnud Tallinna Toomkooli rektor. Sellest, kuni ta surmani 1684. aastal, töötas ta Harju-Madisel. Tema tööd jätkas ta poeg Bengt Gottfried Forselius, kes on esimese rahvakooli rajaja ning esimese aabitsa autor. ⁵¹

1968. aastal põles maha kiriku tornikiiver ja katus, mis on taastatud.⁵²

5.2 Olemasolev olukord

Kirikuaia olukord on rahuldav. Hauad enamasti korras ja hooldatud. Osa hauatähiseid kahjustunud. Kirikuaias ei ole leida enam 19. sajandist või varajasemaid haudu, mis on arvatavasti hävinud uute haudade tekkega. On leida mõningaid haudu 20. sajandi algusaastailt. Paremini on hauatähiste osas säilinud kalmistu põhjapoolne osa. Leidub vähesel määral sepiispiirdeid, mis on osaliselt puudulikud.

⁴⁶Harju rajooni kalmistud. Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-657, kd II, lk 123.

⁴⁷Harju-Madise kirik—Kultuurimälestiste riiklik register,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2917> (vaadatud 02.XII.2017).

⁴⁸Harju rajooni kalmistute inventeerimine, Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-770, lk 64.

⁴⁹Harju rajooni kalmistud. Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-657, kd II, lk 125.

⁵⁰Harju rajooni kalmistute inventeerimine, Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-770, lk 64.

⁵¹Harju rajooni kalmistud. Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-657, kd II, lk 123.

⁵²Harju-Madise kirik—Kultuurimälestiste riiklik register,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2917> (vaadatud 02.XII.2017).

16. Näited Harju-Madise kirikuaia sepiasadest

Kirikuaia läänepoolsel kaldajärsakul asub umbes meetri kõrgune tahatud paeplokkidest müür kaetud paeplaadidega. Põhja- ja idaküljel on kirikuaed ümbritsetud madala põllukivipiirdega. .Kirkikuaias leidub palju puid, nagu saari, vahtraid, hobukastaneid. Seal kasvab ka ilupõõsaid, nagu sirel, läätspuu ja muud.

5.3 Iseloomulikud jooned

Eriliseks teeb kirikuaia selle asukoht. See asub Pakri lahe ääres lamedal paesel kõrgendikul Ranna külas. See teeb kiriku vaadeldavaks nii tee pealt kui ka merelt. Kirikut on kasutatud ka majakana. Kalmistu väravapostide seespoolsetel külgedel on sisseraiutud nende kinkijate nimed.

5.4 Eraldi kaistavad kultuurimälestised

- Harju-Madise kirik, 14.—19.sajand: mälestise registri number 2917

17. Harju-Madise kirik, 14.—19.sajand, autor Sander Säde

- Harju-Madise kirikuaia piirdemüür väravatega, 14.—19.sajand, mälestise registrinumber 2918

18. Harju-Madise kirikuaia piirdemüür väravatega, 14.—19.sajand, Vikipeedia

- Harju-Madise kirikuaia kabel, 19.sajand: mälestise registri number 2920

19. Harju-Madise kirikuaia kabel, 19.sajand,

5.5 Seni teostatud uuringud

Harju-Madise kirik: Ehitusajalooline probleemistik, uurimisülesanded ja lühike ajalooline õiend sisaldab infot kiriku ajaloost ja ehituslikest probleemidest.⁵³

Harju rajooni kalmistud köide II sisaldab üldist infot Harju piirkonna kalmistutest.⁵⁴

Harju rajooni kalmistute inventariseerimine köide II sisaldab infot Harju piirkonna kalmistudest.⁵⁵

Harju rajooni kalmistute inventariseerimine sisaldab infot Harju piirkonna kalmistudest.⁵⁶

5.6 Kalmistu piirdemüür

Kirikuaia lääneosa kaldajärsakul asub väravast väravani kulgev umbes meetri kõrgune tahatud paeplokkidest müür. Müüri peal on suured, veidi kaldu olevad paeplaadid. Kirikuaia põhjas ja idas poolne osa on ümbritsetud madala põllukivipiirdega. Kirikuaias olevad väravad, mis asuvad edela- ja loodenugas, on imposantsete umbes 4 meetri kõrguste puhtalt tahatud ja faasitud paekvaadritest postidega. Postide pealmikutel on gooti stiilis telkkiivri kuju.

Väravapostide seespoolsetel külgedel on sisseraiutud nende kirikule kinkijate nimed. Loodepoolsel väraval on sisse raiutud "A.v.R. 1884" ja edelapoolsel "Thomas v. Ramm W.R. 1894". Ülejäänud tekst sammastel pole loetav. ⁵⁷

5.7 Ehitised kalmistul

⁵³ Harju-Madise kirik: Ehitusajalooline probleemistik, uurimisülesanded ja lühike ajalooline õiend. 1968. Muinsuskaitseameti arhiiv, P-1002.

⁵⁴ Harju rajooni kalmistud. 1981. Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-657, kd II.

⁵⁵ Harju rajooni kalmistute inventariseerimine. 1982. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-771, kd II.

⁵⁶ Harju rajooni kalmistute inventariseerimine. 1982. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-770.

⁵⁷ Harju rajooni kalmistute inventeerimine, Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-770, lk 64.

- Harju-Madise kirik, 14.—19.sajand
- Harju-Madise kirikuaia kabel, 19.sajand

6. HARJU-MADISE VANA KALMISTU

6.1 Ajalooline kujunemine

Kalmistu vanus ei ole teada, aga võib arvata, et see rajati 17. sajandil kui mindi kirikuaia surnuaedadelt üle kihelkonna omadele. Kõige vanemad daatumid hauatähistel on 19. sajandi esimesest poolest. Matuseid toimus ka 20. sajandil.⁵⁸ Kalmistu kasutamine lõppes eeldatavasti Harju-Madise uue kalmistu rajamisega 20. sajandi teisel aastakümnel. Viimased matused toimusid 1960. aastatel.⁵⁹

6.2 Olemasolev olukord

Olemasolev olukord on kehv. Surnuaed ei ole aktiivselt kasutusel (st tänapäeval sinna enam ei maeta) ja sellest tulenevalt korrastatakse seda ainult kohati. Haljastusena leiab sealt ilupõõsaid nagu sirel. Suuri puid leab kalmistu põhja- ja idaosas. Domineerivateks liikideks on vahtrad, leidub ka pärni, kastaneid ja kuuski.

Kalmistu on ümbritsetud piire on osaliselt võssa kasvanud ja pole kõige paremas korras. Kalmistu servas asuvad paekivist kabeli varemed. Põhiliselt leidub seal sepiarste, mõned valuristid, kiviriste, üks külasepa rõngasrist ja mõned sepiarstid, millest suurem osa pole kõige paremas korras. Neist kõigist umbes 3—4 hooldatud hauaplatsi.

20. Mõned vähesed sepiarstid Harju-Madise vanal kalmistul

6.3 Iseloomulikud jooned

⁵⁸ *Ibid.*, lk 132

⁵⁹ Harju-Madise vana kalmistu—Kultuurimälestiste riiklik register, <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=14419> (vaadatud 03.XII.2017)

Väike, mitte kasutusel olev kalmistu, kus hooldatavaid haudu võib olla umbes kolm või neli. Seal leiduv vanim tähis on 19. Sajandist. Suurel osal on seal sepisriste, mis on omaaluselt murdunud. Tiheda haljastusega, mis on kohati metsik.

6.4 Seni teostatud uuringud

Harju rajooni kalmistud köide II sisaldab üldist infot Harju piirkonna kalmistutest.⁶⁰

Harju rajooni kalmistute inventariseerimine köide II sisaldab infot Harju piirkonna kalmistudest.⁶¹

Harju rajooni kalmistute inventariseerimine sisaldab infot Harju piirkonna kalmistudest.⁶²

6.5 Kalmistu piirdemüür

Kalmistu on ümbritsetud pae-ja maakvilaotisega, mis on osaliselt hooldamatuse tõttu võssa kasvanud. Läänepool asub kõrge paelaotis. Maantee-poolisel küljel on paekivist laotud postide näol värav. Värava lähedal läänepool on paekivist kabeli varemed.⁶³

6.6 Ehitised kalmistul

Värava lähedal läänepool on paekivist kabeli varemed.

⁶⁰ Harju rajooni kalmistud. 1981. Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-657, kd II.

⁶¹ Harju rajooni kalmistute inventariseerimine. 1982. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-771, kd II.

⁶² Harju rajooni kalmistute inventariseerimine. 1982. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-770.

⁶³ Harju-Madise vana kalmistu—Kultuurimälestiste riiklik register, <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=14419> (vaadatud 03.XII.2017).

7. HARJU-MADISE UUS KALMISTU

7.1 Ajalooline kujunemine

Kalmistu on rajati 20. sajandi teisel aastakümnel. Sinna hakati matma 1915. aastast. Samal aastal oli ehitatud ka surnukuur.⁶⁴

7.2 Olemasolev olukord

Kalmistu asub umbes kilmomeetri kaugusel kirikust. Kalmistu lääneosas on kuuskede rida ja ülejäänud osas on kalmistu piirdeta. Haudade vahel on kasvamas kuuski, lehtpuid ja domineerivaks on vahtrad. Matmisplatsidelt on leida sireleid, elupuid ja ka neid ümbritsevaid hekke. Piiretena leidub seal mõningaid sepisaedu, madalaid kivist ääriseid ja betoonist alusega metall aedu.

21. Mõned näited sepisaedadest.

22. Betoonist alusega metallist aiad

⁶⁴ Harju rajooni kalmistute inventerimine. Muinsuskaitse arhiiv, A- 771, Kd II, 1982, lk 4.

23. Madal sinist värvi sepisaed

Kalmistu seisund on hea. See on puhas ja korras hoitud. 1915. aastal ehitatud surnukuuri kasuatakse tööriistahoidlana.

7.3 Iseloomulikud jooned

Eriomase näo surnuaiale annavad rohked vasalemma marmorist eritüübilised hauatähised. Leidub kõrgetel profileeritud alustele toetuvaid riste ning- omanäoliste katuste või kaarja profileeritud pealmikuga steelitüüpi hauasambad. Rauast ja malmist huariste leidub seal vähem. Siin jäävad töödeldud graniidist hauatähised paekivi omade varju. Kalmistu lääneosas paikneb kuuskede rida ja ülejäänud kalmistu on piirdeta.

7.4 Seni teostatud uuringud

Harju rajooni kalmistud köide II sisaldab üldist infot Harju piirkonna kalmistutest.⁶⁵

Harju rajooni kalmistute inventariseerimine köide II sisaldab infot Harju piirkonna kalmistudest.⁶⁶

Harju rajooni kalmistute inventariseerimine sisaldab infot Harju piirkonna kalmistudest.⁶⁷

7.5 Kalmistu piirdemüür

Kalmistut piirab külateede kolmnurk, piire ja väravarajatised puuduvad. Kalmistu loodeserva keskosast saab alguse läbi kalmistu kulgev lääne- idasuunaline jalgrada, millest põhjas, kalmistu piiri läheduses asub väike paest seintega viilkatusega kabel.

7.6 Ehitised kalmistul

1915. aastal ehitatud surnukuur, mida tänapäeval kasutatakse tööriistahoidlana.⁶⁸

65 Harju rajooni kalmistud. 1981. Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-657, kd II.

66 Harju rajooni kalmistute inventariseerimine. 1982. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-771, kd II.

67 Harju rajooni kalmistute inventariseerimine. 1982. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-770.

68 Harju rajooni kalmistute inventarimine. Muinsuskaitse arhiiv, A- 771, Kd II, 1982, lk 4.

8. KEILA KALMISTU ÜHE KVARTALI UURING JA VÕRDLUS VARASEMA UURINGUGA

Keila kirikuaiaast on tehtud põhjalikud uuringud ajaloo ja seal olevate hauatähiste kohta 1978. aastal. Keila kirikuaia inventeerimine köide I. Selles on põhjalik ülevaade kiriku ja seda ümbritseva kalmistu tekkest ja ajaloost. Uuritud on ka kirikuaias olevaid hauatähiseid, mida oli toona kokku umbes 832. Need jagunevad kujult: ristid, plaadid, nii suured kui väikesed, sambad ja kalmukivid. Materjalilt jagunevad need metallist (rauast, malmist), kivist (paas, marmor, graniit jne.) ja puidust hauatähisteks. Suurt tähelepanu on osutatud hauatähistel olevatele kirjadele, sest läbi aja võib neid olla raskem lugeda kulumise ja tekkinud kahjustuste tõttu. Tähtis on ka hauatähiste kuuluvus kindlasse ja terviklikusse matmispaika, kuid paiguti on hilisemate ülematmiste tõttu raske kindlaks teha, kust on varasemal ajal läinud ühe pere matmispaiga piirid.

Lähemaks vaatluseks sai valitud Keila kalmistu edelanurga hauad. Kokku oli neid veidi üle 50. Valitud ala on läänes asuvast väravast kuni kirikuni.

Eesmärk on võrrelda varasema uuringuga fikseeritud hauatähiste seisukorda tänapäevasega, et teha kindlaks, kuivõrd on 40 aasta eest inventeeritudm hauatähised säilinud ning milliseid kahjustusi on neile selle aja jooksul tekkinud.

Üldine mulje oli nukker. Paljudel hauatähistel olid süvenenud varasemad või ilmnenu uued mehaanilised kahjustused nagu praod, puuduvad osad, murtud ristid, kulumine ja -bioloogilised kahjustused, mida põhjustasid samblad, samblikud ning mustus. Paljudelt hauatähistelt oli halb lugeda, kelle mälestuseks see oli.

24. Maa-ameti kaart Keila kirikuaia edela nurgast.

Alustuseks tooks välja hauatähised, mis on tekkinud 20. sajandil ja pole varasemas uuringus välja toodud.

25. Heas korras graniidist hauakivi kalmistu edela piirdemüüri vastas. Foto autor Hülja Varjula

26. Heas korras graniidist hauakivi, mille betoonist alusel leiab sammalt. Foto autor Hülja Varjula.

27. Erisugune malmi ja kiviga hauakivi, mille kivist osal peal on sammalt. Foto autor Hülja Varjula

28. Väike hauakivi lille graveeringutega, mille kirja on kohati halvasti loetav. Foto autor Hülja Varjula

29. Lubjakivist hauakivi, mille kirja kohati halvasti loetav. Foto Hülja Varjula

30. Heas korras graniidist hauakivi. Foto autor Hülja Varjula

31. Heas korras graniidist hauakivi. Foto Hülja Varjula

32. Heas korras graniidist hauakivi. Foto Hülja Varjula.

33. Suur graniidist perekonna mälestuskivi. Foto autor Hülja Varjula

Osa hauatähiste kohta on vanu pilte inventeerimisega kaasas käiva fotode nimekiri ja fotod köide II. Selles on näha milline oli hauatähiste seisukord 1979 aastal.

1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II	Tänapäevane seisund (autor Hülja Varjula)	Seletus
		<p>Hauakivi seisund tundub olevadveidi halvenenud. Selgelt on mõlemal fotol näha diagonaalsest pargu, kuid kivi pind ei ole nii puhas kui esimesel fotol.</p>

Kivist hauaplaatide seisun on sama, aga kivi pind on puhtam esimese foto hauakivil.

Hauatähiste seisund parem. Mõlemal fotol märgata horisontaalset pragu. Tundub, et tänaseks on kivi pinda puhastatud.

Hauatähise seisund tundub sama olevat. Teks peal on kohati halvastiloetav.

Hauatähise seisun veidi halvenenud, sest esimeselfotol on kivi pind puhtam.

Eelmistega sammasse gruppi kuuluva hauatähise seisund on parem. Kohati on veel näha vertikaalset pragu, kuid tundub et kivi pinda on puhastatud.

Ratasristi seisund on halvenenud. Sellel olev tekst on halvasti loetav. Osa kivist on küljest murdunud.

Ilusa hauamonumendi seisund on halvenenud. Kaunid detailid ei ole nii hästi enam loetavad. Hauakivi alus on kattunud samblaga.

Hauatähise seisund on halvenenud. Pealt on murdunud kõrge kivist rist, mis toetub alusele.

Hauamonumendi seisund pole muutunud.

8.1 Erinevused ülejäänud kirikuaias

Kela kirikuaed on säilitanud oma algse vormi, kuid seal on mõningaid asju, mis on selle ilmet muutnud.

Haljastuselt pole kalmistu suuresti muutunud. Maha on võetud mõned vanad puud. Hõrendatud on põõsaid. Vähemaks on jäänud ka hekkide kasutus. Paremini on seda näha piltidelt, mis illustreerivad hästi ajas toimunud muutusi.

34. Vaade kirikule, 1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II

35. Vaade kirikule tänapäeval, autor Mihkel Maripuu

Suureks erinevuseks on osade kabelite olukord. 1979. aastal on olnud kabel V seisukord väga halb. Puudu on katus ja kivi kaitsev krohv on olematu. Õnneks tänaseks on kabel taastatud ja selle seisukord on hea.

36. Kabel V, 1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II

37. Kabel V, foto autor Peeter Nork

Suuremaks erinevuseks on veel osade hauatähiste ja sepisaedade olematus tänases kalmistu pildis. Mõistaki need võisid ajas hävineda või olla lihtsalt kirikuaiast kõrvaldatud. 1970. Aasta piltidelt on näha rohkem sepisaedu haudade ümber, märkimaks hauaplatsi piire.

38. Keilalahingus langenud saksa sõdurite mälestuseks hauatähised, mida tänapäeval enam Keila kirikuaias ei leidu, 1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II

39. Metallist ilus hauatähis ja rist, mis tänaseks enam alles ei ole, 1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II

40. Sepisaiaga ümbritsetud hauatähised, 1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II

40. Vaade hauatähistele, kus on puuduseal varem olev sepisaed. Foto autor Pilleriin Tamm

9. KALMISTUTEGA KAASNEV PROBLEMAATIKA

Kõikjal maailmas on kalmistute rohkust märgata, nii ka Eestis. Surm on paratamatu ja elavatel omasetel on tung kadunukesi meeles pidada. Matuse ja kalmistute kultuur on ajas muutunud, millest tulenevalt on meil palju kohati sarnaseid ning kohati erinevaid kalmistuid. Sellest tulenevalt on ka nendega kaasas käivad probleemid mõneti erinevad. Selleks, et seda paremini siin töös välja tuua, jagasin kalmistud nelja liiki: kasutatav, vähekasutatav, kasutusest kõrvale jäänud ja erikalmistu.

9.1 Kasutatav kalmistu

Kasutatavale kalmistule maetakse jätkuvalt. Need on üldiselt korras ja hooldatud kas siis külastavate inimeste, koguduse või valla poolt. Minu töös võib siia kategooriasse teatud mõõndustega panna Keila kirikuaia ja Harju-Madise uue surnuaia.

9.1.1 Ruumipuuduse probleem

See probleem on tavaliselt uutel surnuaedadel, mis on rajatud pärast kihelkonnakalmistute täitumist. Tavaliselt on need kalmistud jagatud hauaplatsideks, mis siis on mõnele perele kinnistatud. Tänapäeval kolivad inimesed aga üha sagedamini oma esivanemate kodukohast eemale, mistõttu paljudel peredel pole hauaplatsi kodulähedasel kalmistul, kodust kaugemale ei soovita lähedasi aga matta, sest see teeks haudade hooldamise keeruliseks. Olukorda teevad keerulisemaks ka muutunud peresuhted (nt abielulahutuste ja korduvate abiellumiste tulemusena tekkinud nn kärgpered), mille tõttu mõnikord ei soovita oma lähedasi matta enam suguvõsa hauaplatsile, vaid pigem eelistatakse kellegi surma korral võtta uus plats. Kuna kasvava rahvastikuga aladel (Eestis ennekõike suuremates linnades) on ka suremus suur, on platse muudkui juurde vaja. Selle tulemusel on hauaplatsid intensiivses kasutuses olevatel kalmistutel üksteisega lähestikku.

On kombeks panna lahkunule mälestuseks hauatähis, mis vastavalt kellegi jõukusele on varieeruv kuju, suuruse, materjali ja värvi poolest. Nii on kalmistud täitunud rohkete hauakividega, mis on üksteise otsas ja ei ole ruumi uute haudade tegemiseks. Suureks probleemiks on see Tallinna surnuaedades. Kirstumatus võtab palju ruumi ja Eesti inimesed ei ole veel urnimatusega, mis oleks probleemile lahenduseks, niivõrd harjunud. Suuremates linnades elab palju ka venekeelseid inimesi ning vene kogukonda mõjutab tugevasti ka õigeusu kiriku traditsioon, mis ei soosi urnimatuseid. Sellest tulenevalt on linnades sageli kujunenud olukord, kus on vaja maad, mis oleks vajalik muuks otstarbeks, kasutada uue surnuaia rajamiseks või olemasoleva laiendamiseks.

Lahenduseks oleks veel pealematmine, millel on oma eeskirjad. Selleks, et hauale peale matta, peab ootama aastakümneid, mistõttu sageli see ei ole kalmistutel kujunenud ruumipuuduse leevendamisel

piisavaks lahenduseks. Siiski on seda tehtud. Kahjuks on selle tulemuseks vanade hauatähiste kahjustused ja likvideerimised. Sellest võivad tekkida ka tülid inimeste vahel, kelle omaksed olid sinna maetud ja nende vahel, kelle omad hiljem maeti sinna peale. Seda saab vältida oma kadunukeste hauaplatside järjekindla hooldamisega või sellega, et maksta kellelegi, kes seda teeks. Keila kirikuaias ja Harju-Madise uuel kalmistul praegu väga tõsist ruumipuudust ei ole, Keila puhul ka seetõttu, et aktiivsemalt maetakse linna lähistel olevatele uuematele kalmistutele. Arvestades valglinnastumist ja seoses sellega elanike arvu kasvu mitte ainult Tallinnas, vaid ka selle lähialal, võib oletada, et nende kalmistute kasutamine tulevikus pigem kasvab. Ohuks võib siinkohal kujuneda surve matta olemasolevatele hooldamata hauaplatsidele peale, mille tõttu võib vanade hauatähiste kõrvaldamisega seoses kannatada kalmistu ajalooline ilme.

9.1.2 Hooldusprobleem

Haudade paljusust ja kalmistu suurust arvestades tekib järgnev probleem — kes seda hooldama peaks? Enamjaolt hoiavad oma lähedaste hauaplatse korras inimesed ise. Kuna inimesed on erinevad, on haudade korrastus üsna eripalgeline. Osa inimesi haljastavad oma platsid üle, mis muudab suuresti kalmistu miljööd ja võib tulevikuskaasa tuua uusi probleeme. Puude ja põõsaste istutamisel sageli ei teadvustata seda, kui suureks need tulevikus kasvavad. Liigse haljastusega platsid võivad hooldamata jäädes minna metsikuks ja sellega mõjutada ka kõrvalisi haudu. Harju-Madisel on olemas kindel inimene, kes tegeleb raha eest haudade hooldusega. Suuremate korrastustöödega tegeleb vald. Küsimusi võib tekitada ka rahvuslike traditsioonide erinevus – näiteks Harju-Madisel on näha ka seda, et vene perekondade hauakujunduse traditsioonid erinevad mõnevõrra Eesti omadest. Kõike seda reguleerida on aga üsna keeruline, sest kõik surma ja surnutega seonduv on alati emotsionaalne ja delikaatne teema. Käesolevale tööle lisatud eritingimustes pole ka seetõttu antud täpsemaid juhiseid üksikute hauaplatside ja –tähiste kujunduse osas.

9.2 Vähekasutatavad kalmistud

Tegu on kalmistuga, kuhu maetakse vähe või peaaegu üldse mitte. See tuleneb sellest, et pole enam palju ruumi matmiseks ja on loodud uus surnuaed või on kalmistu mõnel muul põhjusel kasutusest kõrvale jäänud (nt on muutunud põhjavee tase, mistõttu paik kipub soostuma või on vastavas piirkonnas elanikkond tugevasti vähenenud). Harju- Madise kirikuaed on selliseks kohaks, kuhu ainult väheseid maetakse. Üldjuhul maetakse sinna vaimulikke või kirikuga seonduvaid inimesi.

9.2.1 Hooldusprobleem

Probleemi sisu seisneb selles, et sinna on harjutud inimesi matma ning avalikkusel on ootus, et

kalmistu kui lahkunute väärikas puhkepaik on teatud määral korras. Olukorras, kus paljusid haudu lahkunute omaksed aga enam ei hoolda, tekib küsimus, kes siis on kohustatud selle eest hoolitsema. Surnuaedade eest enamjaolt hoolitseb vald, linnavalitsus või vahel ka kogudus. Tavaliselt hoolitseb kirikuaedade korrashoiu eest selle kiriku kogudus, mille ümbruses kalmud asuvad. Nii toimub toimub see Harju-Madisel ja paljudes teisteski paikades. Kirikuaed on hästi hooldatud, mis jätab kirikust endast ja kogudusest hea mulje. Paljud seal olevad hauatähised on ka mõisnike mälestuseks, kelle pärijad elavad kaugel ja spetsiaalselt haa hooldamiseks kohale ei tule. Kuna kogudus sellega igapäevaselt tegeleb, hoiab see ära ajalooliste hauatähiste hävimise. Samas väldib see ka haurüüset, nagu see toimus Narva Siiverti kalmistul, kus mitu ajaloolist hauda said kahjustada 69. Üldiselt ongi kirikuaiad võrreldes teiste vähe kasutatavate kalmistutega pisut paremas olukorras, kuna kogudused peavad vajalikuks kiriku lähiümbrust teatud määral korras hoida.

9.3 Kasutusest kõrvale jäänud kalmistu

Kalmistud kuhu enam üldse ei maeta ja kus enamik haudu on jäänud hoolduseta, vajavad uut otstarvet. Mida sellega edasi teha, oleneb selle olemusest, kas on säilinud hauatähiseid või ei ole, kas kalmistu asub linnas või maal, kasvava või kahaneva elanikkonnaga piirkonnas. Kasutusest kõrvale jäänud kalmistu, kus hauatähised on säilinud, on Harju-Madise vana surnuaed. Sinna lõpetati matmine, sest loodud oli uus kalmistu. Kohati on see nukker kuid ehe vaatepilt sellest, milliseks sunuaed võib muutuda. Sellel puudub kindel otstarve ja puudub ka vajadus sellega midagi peale hakata. Teiseks toon välja Keila vana surnuaia, kus hauatähised on hävinud ja sellest on loodud linnasisene park. Suuremates linnades on kaalutud ka kunagi likvideeritud surnuaedade uuesti kasutusele võtmist, näiteks üksnes urnimatusteks (seda on kaalutud Tallinna Kopli ja Kalamaja kalmistul), 70 aga mitmesuguste seadusandlike probleemide ja ka lähiala elanike vastuseisu tõttu on sellest loobutud. Leevendamaks linnakalmistutel valitsevat ruumpuudust võiks soovitada ka linnalähedaste kasutusest kõrvale jäänud kalmistute uuesti kasutusele võtmist. Tänapäeval, kui suurel osal inimestest on autod, võiks ka Tallinna elanike jaoks olla täiesti mõeldav oma surnute matmine nt Harju-Madisele. Samas on Harju-Madise vana kalmistu väärtuslik just oma arhailise ilme tõttu ning lisanduvad uued matused võiks seda liigsalt muuta.

9.3.1 Hauatähiste probleem

Kõrvale jäänud kalmistutele enam ei maeta ja enamasti on hooldatud haudu vähe. Sageli leiame

69 Narva kalmistul pandi toime ulatuslik haurüüste — Postimees, <https://www.postimees.ee/575022/narva-kalmistul-pandi-toime-ulatuslik-hauruuste> (vaadatud 20.V.2019)

70 Miks ei taastata Kopli ega Kalamaja kalmistuparkides surnuaedu? — Eesti Ekspress, <https://ekspress.delfi.ee/kuum/miks-ei-taastata-kopli-ega-kalamaja-kalmistuparkides-surnuaedu?id=69214437> (vaadatud 20.V.2019)

sealt palju ajaloolisi hauatähiseid, mille seisund ei ole just kõige parem. Paljud hauatähised, enamasti on selleks sepiiristid, ei ole enam oma algsel kohal ja on ladustatud üksteise otsas kusagil kalmistul. Suureks probleemiks on see Harju-Madise vanal surnuaial. Heas korras hauatähiste hulk on väike. Samas on seal mõneti romantiline atmosfäär, mis kutsub inimesi seal jalutama. Mahajätetus meelitab aga ligi ka inimesi, kes sellesse paika nii aupaklikult ei suutu. Sepiiriste viiakse rauakokkuostu või kasutatakse seda kui vaba aja veetmise kohta, millega kaasneb mahajääv prügi. Hauatähiste olemasolu tõttu on raske sellele alale ka uut otstarvet anda.

Kalmistud, kus hauatähised on mingil põhjusel hävinud, on sageli muudetud parkideks. Sageli on seal selle mälestuseks jäetud monument või hauakivi. Selline lugu on juhtunud Koplil kalmistuga, mis nõukogude okupatsiooni ajal maatasa tehti. Kuna seal leidub haruldasi ja vanu puid, võeti see looduskaitse alla. Olles linnaosale oluliseks kohaks, muudeti see pargiks, mis tänapäeval pakub inimestele palju rõõmu. Selles töös vaadeldavatest matmispaikadest on sarnane Keila vana kalmistu, mis pikaaegse hooldamatuse tõttu muudeti pargiks. See on väga positiivselt mõjunud Keila linnale, sest see maa-ala asub just linna keskmes. Inimesed on harjunud sealt läbi kõndima ja noored emad käivad seal lastega jalutamas. Mälestuseks vanast surnuaiast on kivist rõngasrist. Praegusel hetkel toimuvad seal ulatuslikumad korrastustööd, mis muudavad pargi veelgi meeldivamaks kohaks inimestele ja muudavad sellevõrra Keila linna kui terviku rikkamaks.

9.3.2 Hooldusprobleem

Kalmistud, mida enam ei kasutata, on enamjaolt jäetud hooleta. Selle tulemusel on loodus üle kasvanud ja hauatähised on kahjustada saanud või on neid alles vähe. Üheks kurvaks juhtumiks on Harju-Risti õigeusu kalmistu, mis on täiesti metsistunud. Paljud ei tea selle olemasolust, sest tihedast võpsikust on raske näha väheseid alles jäänud hauatähiseid. Korda tehakse seda aeg-ajalt talgute käigus, aga puudub pidev hooldus. Harju-Madise vana kalmistut hooldab vallavalitsus. Mõnikord tehakse ka suuremaid korrastustöid talgute käigus. Vald hoolitseb selle eest, et muru oleks niidetud, võsa ei kasvaks üle ja vanad puud ei ohustaks hauatähiseid. Kohati on säilitatud põõsastikku. See on hea looduskaitseaspektist, sest põõsad ja muru on elukohaks väiksematele loomadele ja lindudele. Lindude, loomade ja putukate elutingimuste tagamiseks on kasulik ka see, kui teatud kalmistuosades heina ei niideta või niidetakse üks kord aastas.⁷¹ Sellest hoolimata vajaks kalmistu rohkem tähelepanu. Palju on sepiiriste, mis ei ole oma algsel kohal, vaid on toetumas hunnikus vastu puud. Oleks hea kui need saaks välja panna või hoiustada, et tagada nende säilimine. Mõned sepiiristid on kunstiliselt väga ilusad ja väärt seda, et inimesed neid näeks. Hauatähistel on kunstiline ja kultuuriline olemus, mis tuleks pärandada tulevastele põlvetele. Samas on need ju ikka

⁷¹ Linnusõbralik aed — Bioneer, <https://bioneer.ee/linnus%C3%B5bralik-aed> (Vaadatud 20.V.2019)

tehtud kellegi mälestuseks ja oleks kahju, kui see mälestus lihtsalt häviks.

9.4 Erikalmistu

Erikalmistute all pean silmas kalmistuid, mis on loodud kindlalale inimeste rühmale. Tavaliselt on see seotud kindla sündmuse, organisatsiooni või usulahuga. Harju-Madise uuest surnuaiast paarisaja meetri kaugusel põllul on vana vangide kalmistu, kus alles on ainult mõned hauatähised. Siia on maetud põhiliselt Vasalemma ja Rummu vangilaagrites surnuid.⁷²

9.4.1 Hooldusprobleem

Vastavalt sellele, kellele see kalmistu on loodud, peaks see organisatsioon või inimrühm tegelema selle hooldamisega. Sellega seoses on palju erinevaid arvamusi ja sellest tulenevalt on osa kalmistuid jäetud unarusse. Erikalmistud on sageli seotud ka vastakate ja keeruliste emotsioonidega, sest sinna on maetud enamasti just selliseid inimesi, kes on ühel või teisel põhjusel tavaühiskonnast välja tõrjutud ja oma lähedastega sideme kaotanud. Isegi kui maetutel on elusolevaid pereliikmeid, ei käi need sageli haudu hooldamas.

Kunagi loodi haiglate juurde rasket tõbe põdenud inimestele eraldi kalmistu. Kui oli tegu nakkusohvlike haigustega, ei maetud neid inimesi kohalikule kalmistule. Näitena võib tuua pidalitõbiste kalmistu Saaremaal Audakul.⁷³ Sellist praktikat kasutati ka katku haigestunud inimestega, kes enamasti aga maeti kõik samasse hauda. Tänapäevaks selliseid maapealseid haudu alles pole, aga neid on leitud arheoloogiliste väljakaevamiste käigus. Selline haud avastati Viljandi Uueveski elamurajoonis. Siia alla kuuluvad ka hooldekodude kalmistud. Kuna hooldekodudes on palju vanureid, kellel puudub perekond, tegeleb nende matmisega hooldekodu ise. Enamasti on suuremad surnuaiad kaugel ja on lihtsam lahkunud oma territooriumile matta. Siin tooksin välja Aa hooldekodu kalmistu, mis asub veidi hooldekodu hoonest eemal heinamaal. Sellest on tulnud paksu pahandust, kuna see on hooletusse jäetud ning selle rajamine polnud Maavalitsusega kooskõlastatud. Nüüdsest tegeleb selle hooldamisega vald.⁷⁴

Eesti pinnal on toimunud palju sõdu ja sellest tulenevalt on ka nendes langenuitele loodud kalmistuid. Omaette grupi moodustavad sõjavangide kalmistud, kuhu maeti II maailmasõja järel

⁷²Raidkiri bandiitide kalmistu kivil: «Anna andeks ka nende patud» — Postimees,

<https://leht.postimees.ee/647688/raidkiri-bandiitide-kalmistu-kivil-anna-andeks-ka-nende-patud> (Vaadatud 20.V.2019)

⁷³End taasilmutanud minevikuäng — Saarte hääl, <https://arhiiv.saartehaal.ee/2012/02/04/end-taasilmutanud-minevikuang/> (Vaadatud 20.V.2019)

⁷⁴Heinamaal laotuva surnuaia olemasolu tuli vallavalitsusele üllatusena — Postimees,

<https://www.postimees.ee/3644143/heinamaal-laotuva-surnuaia-olemasolu-tuli-vallavalitsusele-ullatusena> (Vaadatud 20.V.2019)

Eestis surnud saksa sõjavange. Üheks selliseks on Pirita sõjavangide kalmistu, kus algsed hauatähised on likvideeritud ja seda mälestamiseks on monument hukkunute nimedega. Selle eest kannab hoolt Tallinna linnavalitsus⁷⁵. Sarnasesse tüüpi kuuluvad ka hilisemad vanglakalmistud, millest üks, nagu eelnevalt nimetatud, asub Harju-Madise uue surnuaia lähedal. Põllu peal asuv kalmistu on jäetud hooleta ning allesolevate hauatähiste seisund ei ole kiita.

⁷⁵ Pirita sõjavangide kalmistu — Vikipeedia, https://et.wikipedia.org/wiki/Pirita_s%C3%B5javangide_kalmistu (Vaadatud 20.V.2019)

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärk oli uurida Keila ja Harju-Madise surnuaedade ajalugu ja sealolevaid hauatähiseid ning saada ülevaade varem teostatud uuringutest. Sellega seoses sai tehtud ka haudade inventeerimine. Hauatähiste asukohad märgiti kaardile, et oleks hea ülevaade nende asukohast. Tehtud sai ka kataloog, kus hauatähiste info ja pilt.

Töös selgus, et vanimateks matmispaikadeks olid just kirikut ümbritsevad kalmistud. Seal leidub palju huvitavaid ja omapäraseid hauatähiseid. Neid tuleks hoida, sest neil on ajalooline, kultuurilooline ja kunstiajalooline väärtus. Keila ja Harju-Madise vahel ilmnisid erinevused: Keilas on kirikuaed kauem ja aktiivsemalt matmispaigana kasutusel olnud, Harju-Madisel on kirikuaias vähem säilinud tähistega haudu ja varem algas matmine kirikuaiast eraldi rajatud kalmistule. Samas on Harju-Madisel hilisemad kalmistud seniajani kalmistutena alles (tõsi küll, neist vanemale enam ei maeta), samas kui Keilas on kirikuaiast väljapoole rajatud ajalooline kihelkonnakalmistu (Keilas nimetatud ka vanaks linnakalmistuks) nõukogude perioodil kujundatud pargiks. Keila kihelkonnakeskuse puhul joonistub välja selle ajalooline olulisus ja jõukus, mis avaldub arvukate ja eri stiilis ehitatud mõisakabelite näol kirikuaias, mõneti perifeerse asukohaga Harju-Madisel nii rikkalikku pilti näha ei saa. Keilas leidub ka 17. sajandi hauatähiseid, mis Harju-Madisel pole säilinud.

Kalmistute inventeerimise käigus sai üles märgitud kõik hauatähised ja hauapiirded. On ju need tähtsad, mälestamaks lahkunuid, samas aga ka kiviraidurikunsti ja metallitöö kujukad näited. Sellega seoses tuleks teha ka korrastustöid surnuaedadel ja senisest paremini kaitsta ilusamaid ja ajalooliselt tähtsamaid hauamonumente. Erilist tähelepanu vajaksid mahajäetud kalmistud nagu selleks on Harju-Madise vana surnuaed. Sellega hoiaksime väärtuslikku kultuuriajaloolist materjali tulevastele põlvedele. Tänu sellele jääks teadmine selle aja matusekommetest ja -viisidest. Võrdlev uuring näitas, et väga oluline on hauatähiste inventeerimisel ka valminud uuringu dokumenteeriv roll – välitingimustes võib objektide seisundi halvenemine toimuda üsna kiiresti ning tähtis on tulevaste uurijate jaoks fikseerida praegu veel loetavad nimed ja mälestuskirjad.

Töö andis autorile informatsiooni tema kodukohas asuvate kalmistute kohta ja hea ülevaate kalmistute ajaloost. Tööst selgus millised on kalmistute murekohad ja mida tuleks teha, et praegust situatsiooni parandada.

KASUTATUD ALLIKAD

Publikatsioonid:

Eilart, J. Pärn, T. Nuum. Tartu: Tartu Üliõpilaste Looduskaitsering, 2003, (siia lisa lehekülgede vahemik, kus artikkel kogumikus esines).

Gnadenteich, Jaan. Kodumaa kirikulugu. Tallinn: Logos, 1995.

Pae, Taavi. Baltisakslaste perekonnakalmistud Eestis. — Looduskaitsealaseid töid VII. Toim J.

Patriarh Aleksius II. Õigeusk Eestimaal. Tallinn: Revelex, 2009.

Salo, Vello; Sild, Olaf. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu, 1995.

Seeland, Sergei. Pärnu-Jaagupi kihelkonna kirikulugu. Pärnu-Jaagupi: S. Seeland, 2000.

Matmispaikade seadus. Riigi Teataja. 1925.

Käsikirjad:

Pae, Taavi. Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused. Magistritöö. Tartu Ülikooli loodusteaduskond, 2002.

Arhiiviallikad :

Keila kiriku kalmistu ja ettepanekud korrastamiseks. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-169, kd I

Keila. Keila Keskpark. Ajalooline kalmistu. Uuring. Urmas Eelmäe. 2006. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-6442

Keila. Keila kalmistu. Keila Keskpargi muinsuskaitse eritingimused pargi heakorrastamise projekti koostamiseks. 2008. Muinsuskaitseameti arhiiv, s A-8162

Harju rajooni kalmistud. Muinsuskaitse ameti arhiiv, Karl Laane. 1981. A-657, kd II

Harju rajooni kalmistute inventeerimine, 1982, Muinsuskaitse ameti arhiiv, A-770

Internetiallikad:

Keila kihelkond. — Eesti Entsüklopeedia, http://entsyklopeedia.ee/artikkel/keila_kihelkond (vaadatud 28.XI.2017).

Harju-Madise kirik — Kultuurimälestiste riiklik register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2917> (vaadatud 02.XII.2017).

Harju-Madise vana kalmistu — Kultuurimälestiste riiklik register, <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=14419> (vaadatud 03.XII.2017)

ILLUSTRATSIOONIDE NIMEKIRI

1. Keila kihelkonna kaart. – Eesti Mõisaportaal, <http://www.mois.ee/kihel/keila.shtml> (vaadatud 28.XI.2017).
2. Harju-Madise kihelkond – Eesti Mõisaportaal, <http://www.mois.ee/kihel/hmadise.shtml> , (vaadatud 28.XI.2017)
3. Detailirohked sepisaiad. Foto autor Pilleriin Tamm.
4. Tagasihoidlikumad sepisaiad. Foto autor Pilleriin Tamm.
5. Madalad sepisaiad. Foto autor Pilleriin Tamm.
6. Vaade Keila kiriku läänetornile. Foto autor Mart Viljus.
7. Keila kirikuaia piirdemüür väravatega – *Wikimedia commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Keila_kirikuaia_piirdem%C3%BC%C3%BCr_v%C3%A4ravatega.14.-19.saj.jpg , (vaadatud 06.XII.2017)
8. Keila kirikuaia Vääna mõisa kabel – *Wikimedia commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Keila_kirikuaia_V%C3%A4%C3%A4na_m%C3%B5isa_kabel.19.saj.jpg , (vaadatud 06.XII.2017)
9. Keila kirikuaia Ohtu mõisa kabel – *Wikimedia commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Keila_kirikuaia_Ohtu_m%C3%B5isa_kabel.19.saj.jpg , (vaadatud 06.XII.2017)
10. Keila kirikuaia kabel 3 – *Wikipedia*, https://et.m.wikipedia.org/wiki/File:Keila_kirikuaia_kabel_3,_19.saj.jpg (vaadatud 06.XII.2017)
11. Keila kirikuaia kabel 4 – *Wikimedia commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Keila_kirikuaia_kabel_4,_19.saj.jpg , (vaadatud 06.XII.2017)
12. Keila kirikuaia kabel 5 – *Wikimedia commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Keila_kirikuaia_kabel_5,_19.saj.jpg , (vaadatud 06.XII.2017)
13. Keila kirikuaia kabel 6 – *Wikimedia commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Keila_kirikuaia_kabel_6,_19.saj.jpg , (vaadatud 06.XII.2017)
14. Jakob Maabergi mälestuskivi kalmistu keskosas – Kultuurimälestiste riiklik register, autor Silja Konsa, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=27604> , (vaadatud 06.XII.2017)
15. Mälestuskivi – Kultuurimälestiste riiklik register, autor Silja Konsa, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=9> , (vaadatud 06.XII.2017)
16. Näited Harju-Madise kirikuaia sepisaedadest, . Foto autor Pilleriin Tamm.
17. Harju- Madise kirik – *Wikipedia*, https://et.wikipedia.org/wiki/Harju-Madise_kirik#/media/File:Harju-MadiseChurch.jpg , (vaadatud 06.XII.2017)

18. Harju-Madise kirikuaia piirdemüür väravatega – *Wikimedia commons*,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:HarjuMadise_kirikuaia_piirdem%C3%BC%C3%BCr_v%C3%A4ravatega_14.-19.saj.jpg , (vaadatud 06.XII.2017)
19. Harju- Madise kirikuaia kabel – *Wikimedia commons*,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Harju-Madise_kirikuaia_kabel_19.saj.jpg , (vaadatud 06.XII.2017)
20. Mõned vähesed sepisaiad Harju-Madise vanal kalmistul. Foto autor Pilleriin Tamm.
21. Mõned näited sepisaedadest. Foto autor Pilleriin Tamm.
22. Betoonist alusega metallist aiad. Foto autor Pilleriin Tamm.
23. Madal sinist värvi sepisaed. Foto autor Pilleriin Tamm.
24. Keila kirikuaia edela nurk – Maaamet,
https://xgis.maaamet.ee/maps/XGis?app_id=UU82A&user_id=at&LANG=1&WIDTH=1066&HEIGHT=635&zlevel=12,524430.90527344,6574476.5747072&setlegend=SHYBR_ALUS01_82A=0,SHYBR_ALUS02_82A=1 ,
(vaadatud 06.XII.2017)
25. Heas korras graniidist hauakivi kalmistu edela piirdemüüri vastas. Foto autor Hülja.
26. Heas korras graniidist hauakivi, mille betoonist alusel leiab sammalt. Foto autor Hülja Varjula.
27. Erisugune malmi ja kiviga hauakivi, mille kivist osal peal on sammalt. Foto autor Hülja Varjula.
28. Väike hauakivi lille graveeringutega, mille kirja on kohati halvasti loetav. Foto autor Hülja Varjula.
29. Lubjakivist hauakivi, mille kirja kohati halvasti loetav. Foto Hülja Varjula
30. Heas korras graniidist hauakivi. Foto autor Hülja Varjula.
31. Heas korras graniidist hauakivi. Foto Hülja Varjula.
32. Heas korras graniidist hauakivi. Foto Hülja Varjula.
33. Suur graniidist perekonna mälestuskivi. Foto autor Hülja Varjula.
34. Vaade kirikule, 1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II.
35. Vaade kirikule tänapäeval, autor Mihkel Maripuu, <https://www.postimees.ee/4317367/keila-tahab-oma-elanikke-tallinnalt-tagasi-osta> , (vaadatud 15.V.2019)
36. Kabel V, 1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II.
37. Kabel V, foto autor Peeter Nork,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2756> , (vaadatud 15.V.2019)
38. Keilalahingus langenud saksa sõdurite mälestuseks hauatähised, mida tänapäeval enam Keila kirikuaias ei leidu, 1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II.
39. Metallist ilus hauatähis ja rist, mis tänaseks enam alles ei ole, 1979. aasta pilt fotode

nimekiri ja fotod köide II.

40. Sepisaiaga ümbritsetud hauatähised, 1979. aasta pilt fotode nimekiri ja fotod köide II.

41. Vaade hauatähistele, kus on puuduseal varem olev sepisaed. Foto autor Pilleriin Tamm.